

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2022, 19: 280-314

Hicretin Varış Noktası Kubâ

Fatih OĞUZAY

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

Assist. Prof., Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Divinity,
Department of Islamic History

Canakkale/Turkey

foguzay@comu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2339-3815

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 6 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 19 Sayfa / Pages: 280-314

Atıf / Cite as: Oğuzay, Fatih. "Hicretin Varış Noktası Kubâ [Quba, the Destination of the Hijra]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 280-314

<https://doi.org/10.18498/amailad.1184991>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Quba, the Destination of the Hijra

Abstract

Despite the intense efforts of the Prophet for years, it did not seem possible for Islam to spread further in Mecca. In addition, Muslims did not have any security of life in this city. Under these unfavorable conditions, the people of Medina, who met with the prophet in Aqaba, believed in the prophet. In the following years, they even invited the prophet Muhammad and all Meccan Muslims to their cities. Thereupon, the hijra to Madinah began and the Muslims secretly migrated to Madinah in groups. Finally, the Prophet reached Medina with his companion Abu Bakr after a difficult hijra. Thus, all Muslims began to gather in Medina under the leadership of the Prophet. The Hijra, which provided a new and safe home for the believers, was also an important turning point for the spread of Islam.

Quba, which was determined as the subject of the research, was the destination of the muhacirs in Medina. The muhacirs, who arrived in Medina before the Prophet, first arrived in Quba and stayed here. They even built a mosque here. When the Prophet migrated and approached Medina, he turned towards Quba. He was also a guest here for four days. It is not correct to consider Quba as a stopover on the way since the Prophet then moved from here to the center of Medina. Because when they arrived in Quba after a difficult journey followed by the polytheists, the Prophet felt safe and told his companion Abu Bakr that they were now saved. In addition, his stay here for days shows that Kuba is considered as the destination. Otherwise, the Prophet would have gone to the center of Medina quickly and without being seen in Quba. In addition, the ruler of the region Banî Amr b. Awf was one of the tribes of Medina who invited the Prophet and the Muslims to their cities. In addition, while the sources state that the first people who hosted the Prophet in Medina were the people of Quba, they draw attention to the fact that Quba was the destination.

Quba was a settlement known for its proximity to the center of Medina, famous for its wells and fertile lands. Because of this distance, the Prophet ordered the people of Quba to come to the Masjid an-Nabawi for Friday prayers. After the Hijra, this place, like the whole city, started to grow and eventually merged with the city center of Medina. According to the sources, Quba took its name from the well of a Jew living here. This name, which was used for the well, came to mean the whole settlement in time. Like the whole Hijaz region, the first to build this settlement were Amalika Arabs. After them, Jews came to Medina and its

surroundings at various times. And some of the Jews settled in Quba. Because there were wells that belonged to the Jews, and utums, which were fortified mansions. The last community that dominated Quba before the Hijra was Banî Amr b. Avf. They belonged to the Evs who migrated from Yemen. However, it is mentioned that there were some Arab tribes living together with the Jews in Medina before them. Especially Beni Unayf, who lived in Quba, claimed to be the oldest inhabitants of this place. Until the Aws and Khazraj tribes took over the political dominance in Medina, they were the strong people in Quba. After that, Banî Amr b. Awf dominated Quba and Banî Unayf continued their existence there, subject to them.

In the days of the Migration, Quba undertook the important task of meeting the refugees who reached Medina. This town was the first destination of many immigrants, as well as the Prophet and Abu Bakr. The people of Medina waited anxiously, as the Prophet had departed from Mecca but could not come even after days had passed. Finally, after the first meeting, they all headed towards Quba. The Prophet was a guest in the house of Kulsum here.

Keywords: Sira(h), Hijra, Medina, Quba, First Muhacirs.

Hicretin Varış Noktası Kubâ

Öz

Hiz. Peygamber'in yıllarca sarfettiği yoğun çabalara rağmen İslâm'ın Mekke'de daha fazla yayılması mümkün gözüküyordu. Ayrıca müslümanların da bu şehirde can güvenlikleri kalmamıştı. Bu olumsuz şartlar altında Akabe mevkiinde görüştüğü Medineliler ise Resûlullah'a inanmışlar hatta sonraki yıllarda Hiz. Muhammed'i ve bütün Mekkeli müslümanları kendi şehirlerine davet etmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Medine, hicret yurdu olarak belirlendi ve müslümanlar gruplar halinde, gizlice hareket ederek Medine'ye göç ettiler. Nihayetinde Hiz. Peygamber de yol arkadaşı Hiz. Ebû Bekir ile zorlu bir hicretin ardından Medine'ye ulaştı. Böylece bütün müslümanlar Medine'de Hiz. Peygamber'in liderliğinde bir araya gelmeye başladılar. İnananlara yeni ve güvenli bir yurt sağlayan hicret aynı zamanda İslâm'ın yayılması açısından önemli bir dönüm noktası oldu.

Araştırma konusu olarak belirlenen Kubâ, muhacirlerin Medine'deki varış noktalarıydı. Hiz. Peygamber'den önce Medine'ye hicret eden muhacirler ilk olarak Kubâ'ya varmışlar ve buradaki ikametleri esnasında bir de mescit inşa etmişlerdi. Hiz. Peygamber de hicret edip Medine'ye yaklaştığında Kubâ'nın yolunu sormuş ve oraya yönelmişti. Ayrıca burada Külsûm b. Hidm'in evinde

dört gün misafir olmuştu. Daha sonra buradan Medine merkezine hareket etmesi nedeniyle Kubâ'nın yol güzergahındaki bir durak olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Zira müşrikler tarafından takip edilen zorlu bir yolculuktan sonra Kubâ'ya vardıklarında Hz. Peygamber güvende hissetmiş ve yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir'e artık kurtulduklarını ifade etmişti. Buna ek olarak burada günlerce kaldığını belirten rivayetler de Kubâ'nın varış noktası olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aksi taktirde Hz. Peygamber'in Kubâ'da gözükmeyen ve zaman kaybetmeden Medine merkezine inmesi beklenirdi. Ayrıca Kubâ'da hâkim olan Benî Amr b. Avf, Hz. Peygamber'i ve müslümanları şehirlerine davet eden Medinelilerden idi. Nitekim kaynaklar da Hz. Peygamber'in Medine'de misafir olduğu ilk kimselerin Kubâ ahalisi olan Benî Amr b. Avf olduğunu ifade ederken Kubâ'nın varış noktası olduğuna işaret etmektedir.

Kubâ Medine merkezine yakınlığıyla bilinen, kuyuları ve verimli arazileriyle meşhur bir yerleşim yeri idi. Bu yakınlık nedeniyle Hz. Peygamber, Kubâ halkına cuma namazı için Mescid-i Nebevî'ye gelmelerini emretmişti. Hicretten sonra bütün şehir gibi burası da büyümeye başlamış ve nihayetinde Medine şehir merkeziyle birleşmişti. Kaynakların aktardığına göre bu yerleşim yeri adını burada ikamet eden bir yahudinin Kubâ ismindeki kuyusundan almıştı. Kuyu için kullanılan bu isim zamanla bütün yerleşim yerini ifade eder hale gelmişti. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bütün Hicaz bölgesi gibi bu yerleşim yerini de ilk imar edenler Amâlika Arapları idi. Onlardan sonra çeşitli dönemlerde Medine ve çevresine yahudiler gelmişlerdi. Kubâ'da yahudilere ait çeşitli kuyuların yanı sıra muhkem ve gösterişli yapılar olan utumlar vardı. Bunlardan anlaşıldığı üzere yahudilerden bazıları Kubâ'ya yerleşmişlerdi. Hicretten önce Kubâ'ya hâkim olan son topluluk ise Yemen'den göçen Evs'in bir kolu olan Benî Amr b. Avf idi. Bununla birlikte onlardan önce Medine'de yahudilerle beraber yaşamakta olan bazı Arap kabilelerinin varlığından bahsedilmektedir. Bilhassa Kubâ'da yaşayan Üneyfoğulları buranın en eski sakinleri olmakla övünmekteydiler. Evs ve Hazrec kabileleri Medine'deki siyasi hakimiyeti ellerine geçinceye kadar onlar Kubâ'da etkindiler. Bundan sonra ise Benî Amr b. Avf kabilesi Kubâ'ya hâkim olmuş ve Üneyfoğulları da onlara tabi olarak buradaki varlıklarını sürdürmüşlerdi.

Hicret günlerinde ise Kubâ, Medine'ye ulaşan muhacirlerin karşılanması ve bir müddet misafir edilmesi gibi önemli bir vazife üstlenmişti. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in yanı sıra pek çok muhacirin ilk varış noktaları burasıydı. Mekke'den hareket ettiği halde günler geçmesine rağmen kendisinden haber alınamayan Hz. Peygamber, Medineliler tarafından endişeyle beklenmiş ve nihayetinde

gerçekleşen ilk karşılama anından sonra hep birlikte Kubâ'ya yönelmişlerdi. Hz. Peygamber burada Külsûm b. Hidm'in evinde misafir olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hicret, Medine, Kubâ, İlk Muhacirler

Giriş

Hz. Muhammed'in Mekke'deki tebliğ faaliyetleri, müşrikler tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bilhassa zamanla söylemin kuvvetlenmesi ve az da olsa İslâm'a girenlerin sayısının artması müşriklerin kin ve düşmanlığını arttırmıştı. Zira yeni din onların inançları, kültürleri gibi hemen her alandaki hayatlarına müdahale ediyor ve köklü değişiklikler getiriyordu. Bu nedenle müşrikler, İslâm'ı kendi yerleşik düzenleri için büyük bir tehdit olarak görmüşlerdi. Öyle ki ilk zamanlar ciddiye almama veya alay konusu etme şeklinde gösterdikleri tavırlar son dönemlerde çeşitli işkencelere ve hatta bazı Müslümanların şehit edilmesine kadar varmıştı.¹ Baskıların geldiği nokta artık Müslümanlar için Mekke'de can güvenliğinin kalmadığını gösteriyordu. Hz. Peygamber'in bir çözüm yolu olarak göstermesi üzerine henüz nübüvvetin beşinci ve altıncı yıllarında onlarca Müslüman Habeşistan'a göç etmişti. Bunlar içerisinde Hz. Peygamber'in kızı Hz. Rukiye ve kocası Hz. Osman da vardı.² Fakat Habeşistan kalıcı olarak düşünülen bir hicret yurdu değildi. Diğer taraftan Hz. Peygamber Mekke'de maruz kaldığı yoğun baskılara rağmen tebliğ faaliyetlerine devam etmekteydi. Çekilen pek çok sıkıntıdan sonra³ Hz. Peygamber, Mekke'ye gelen Medineliler ile yaptığı görüşmeden olumlu tepkiler almış ve sonraki yıllarda yapılan biatler neticesinde Medine'ye hicret kararı verilmişti. Böylece

¹ Örneğin bk. Muhammed İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 154-156, 190-192, 229-231; Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1/289-300, 354-362.

² İbn İshâk, *Siyer*, 174-180, 213-229; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/321-330; Ayrıca bk. Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 59-139.

³ İbn İshâk, *Siyer*, 232-235; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/419-425.

müslümanlar için müşriklerin zulmünden kurtuluş yolu açılmış ve İslâm dininin tebliği açısından büyük bir imkân sağlanmıştı.⁴

Kubâ, İkinci Akabe Biatı'ndan sonra Medine'ye hicret etmeye başlayan müslümanların bu yeni şehirlerindeki varış noktası olmuştur. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla hicret,⁵ Kubâ Mescidi⁶ ve Mescid-i Dırâr⁷ gibi konular bağlamında ele alınmakla birlikte daha önce müstakil olarak ele alınmamıştır. İslâm tarihindeki bu müstesna yeri nedeniyle tarihi, coğrafyası ve hicrete konu olması bakımından Kubâ'nın müstakil olarak ele alınması uygun görülmüştür. Böylece bilhassa Kubâ'nın daha iyi tanınmasının yanı sıra hicret ve Medine Dönemi tarihinin de anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. İsmi ve Coğrafi Özellikleri

Kubâ adının nereden geldiği konusundaki detayları aktarmadan önce ifade etmek gerekir ki bu isimle zikredilen birden fazla yerleşim yeri mevcuttur. Kaynaklarda bu hususa dikkat çekilmekte ve bu yerleşim yerlerinin birbirleriyle karıştırılmaması yönünde uyarılar yapılmaktadır. Örneğin Bekrî'ye göre Medine'deki meşhur Kubâ dışında Basra'dan Mekke'ye giden yol üzerinde Kubâ isminde bir yerleşim yeri mevcuttu.⁸ Ayrıca bunların dışında Şâş'ın batısında yer alan büyük bir Fergana nahiyesi de aynı isimle anılmaktaydı.⁹

Kaynaklarda Medine'nin Avâlî bölgesinde yer alan bir köy ve Medine'ye bitişik büyük bir şehir gibi farklı şekillerde tanımlanan bu yerleşim yerinin hicret günlerinde bir köy veya kasaba olarak kabul

⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/428.

⁵ Örneğin bk. Adnan Demircan, *Nebevî Direniş Hicret* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 122-132; Adnan Demircan, "Hz. Peygamber'in Hicreti", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2017), 26-28.

⁶ Örneğin bk. Adnan Derviş Cellûn, *Mescidu Kubâ: en-neş'etu ve't-tarih* (Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2017), 11-89; Abdurrahman Demirci, "Toplumsal Barışa Katkısı Yönüyle Asr-ı Saadette Mescid (Mescid-İ Kubâ ve Mescid-İ Dırâr Kıyası)", *V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014), 261-276.

⁷ Osman Zümrüt, "İslam Tarihinde "Zararlı Mescit" (Mescid-i Dırâr) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 9-30.

⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu me'sta'cem min esmai'l-bilad ve'l-mevazi*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 3/1045.

⁹ Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 4/302.

edilmesi daha makul gözükmetedir. Adının Kubâ şeklinde kabul gördüğü ifade edilmektedir.¹⁰

Kubâ isminin nereden geldiği konusunda kaynaklarda birtakım detayların verildiği görülmektedir. Bu haberlere göre burada yaşayan bir yahudinin *Âsım* isminde bir utumu vardı ve burada *Kubâ* isminde bir su kuyusu bulunuyordu. Kuyunun adı zamanla bütün bölgeyi temsil edecek şekilde kullanılmaya başlandı. Dolayısıyla söz konusu yerleşim yeri ismini bu kuyudan almıştı.¹¹

Bunlara ek olarak kuyunun isminin önceleri *Kubâr* (قبار)¹² veya *Hubârâ* (هبارا) olduğu ancak bunu uğursuz gören bölge halkının kuyunun ismini *Kubâ* (قبا) olarak değiştirdiği de aktarılmaktadır. Dolayısıyla bölge halkı tarafından buradaki kuyu için tercih edilen isim zamanla kuyunun bulunduğu yerleşim yeri için de kullanılmıştı.¹³ Bu ismin bahsi geçen kuyuya nispetle verildiğini ifade eden Yâkût, bu konudaki farklı bir rivayeti de aktarmaktadır. Buna göre yerleşim yerinin adı insanlar gelip burada ikamet etmeye başladıktan sonra toplanmak gibi manalara gelen *el-kubuv* (القبو) kökünden türetilmişti.¹⁴

Benî Amr b. Avf'ın yurdu olan Kubâ ve çevresi Medine'nin *el-Avâlî* veya *el-Âliye* denilen yüksek kesimlerinde yer almaktaydı. Bununla birlikte Âliye'nin sadece Kubâ ve çevresiyle sınırlı olmadığı, Medine'nin Necd taraflarından Tihâme'ye kadar uzayan bütün köy ve yerleşim yerlerini kapsadığı da belirtilmektedir.¹⁵ Yâkût el Hamevî, Medine'ye 4 bir görüşe göre ise 3 mil mesafede yer alan Âliye'nin en fazla 8 millik bir mesafeye kadar uzadığını ifade etmektedir.¹⁶ Buradan anlaşıldığı üzere

¹⁰ Nûrüddîn Alî b. Abdillâh Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi aḥbâri dâri'l-Muṣṭafâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/129.

¹¹ Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle, *Aḥbâru'l-Medîne*, haz. Salah Abdulaziz Zeyn Sellâme (Medine: Buhûs ve'd-Dîrâsâti'l-Medîne, 2003), 237; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 1412/1992), 1/414; Semhûdî, *Vefâ*, 4/129.

¹² İbn Zebâle, *Aḥbâru'l-Medîne*, 237.

¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/301; Semhûdî, *Vefâ*, 4/129-130.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302.

¹⁵ Ebû'l-Ferec İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu şaḥîhi'l-Buḥârî*, thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafii (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996/1417), 3/205.

¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/166.

buradaki köy ve kasabalarının Medine'ye uzaklığı da değişmekteydi. Örneğin bazı kaynakların ifadesiyle Âliye'nin en yakınlarından olan Kubâ'nın Medine merkezine uzaklığı iki veya üç mil kadarken Hz. Peygamber'in burada ziyaret ettiği bazı yerleşim yerleri ise on mil kadar uzaklıktaydı.¹⁷

Ya'kûbî'nin ifadelerine göre Medine ile Kubâ arası 6 millik bir mesafeye sahipti. İslam öncesinde burada Evs ve Hazrec kabilesine mensup Araplar ikamet etmekteydi. Hz. Peygamber'in hicret yolcuğunda Medine'deki ilk konaklama merkezi de burası olmuştu. Allah Resûlü burada Külsûm b. Hidm'in evine misafir olmuştu. O vefat ettikten sonra ise buraya yaptığı ziyaretlerinde Sa'd b. Hayseme el-Ensârî'nin evine uğradı. Sa'd'ın evi burada inşa edilen mescidin bitişiğinde idi. Ancak ilerleyen dönemde Sa'd Medine'ye taşınmıştı. Ayrıca Kubâ da zamanla inşa edilen yeni binalarla Medine'ye kadar uzamıştı.¹⁸

Anlaşıldığı kadarıyla hicretten sonra Medine'nin gelişmesiyle birlikte şehre yakın olan bu yerleşim yeri de büyümüş ve hatta Medine ile birleşmişti. Bu nedenle yukarıda ifade edildiği gibi bazı kaynaklarda Kubâ, Medine'nin Avâlî kesiminde yer alan bir köy olarak tanımlanırken bazılarında ise Medine'ye bitişmiş büyük bir şehir şeklinde tasvir edilmektedir. Bu farklı tasvirlerle ve mesafe bilgilerine işaret edilerek Kubâ'nın zaman içerisinde geçirdiği değişime dikkat çekilmektedir.¹⁹ Örneğin yukarıda zikredildiği üzere Ya'kûbî bu mesafeyi 6 mil olarak verirken Yâkût el-Hamevî ise 2 mil olarak aktarmaktadır.²⁰

Bütün bunlarla birlikte Semhûdî, Kubâ'nın Hz. Peygamber zamanında da Medine'ye dahil bir yerleşim yeri olduğunu beyan etmektedir. Her ne kadar ikisi arasındaki arazi bu dönemlerde hurma bahçeleriyle dolu olsa da burası Medine'ye bitişik yerleşim yerlerinden biriydi. Zira ona göre eğer böyle olmasaydı sayısı kırka ulaşan her köyde

¹⁷ İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 4/285; Âliye bölgesi ve sınırları için bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 92-97.

¹⁸ İbn Vâzih Ahmed el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 152.

¹⁹ Semhûdî, *Vefâ*, 4/129.

²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302.

olduğu gibi burada da cuma namazı kılınması gerekirdi ancak onlar cuma namazı için Mescid-i Nebevî'ye gelirlerdi.²¹

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in idari manada burayı ayrı bir merkez olarak değerlendirdiği de görülmektedir. Onlar, cuma haricinde namazlarını kendi mescitlerinde kılmaktaydılar.²² Ayrıca bu mescide imamlar²³ ve müezzinler tayin edilmişti.²⁴ Hatta Resûlullah da belirli günlerde onları ziyaret ederdi. Bunlara ek olarak Hz. Peygamber, Bedir seferi için hazırlık yaparken Âsım b. Adî isimli sahâbeyi Kubâ ve bütün Avâlî bölgesinden sorumlu olarak görevlendirmişti. Bu nedenle savaşa katılmayan Âsım, savaşa katılanlar arasında değerlendirilmiş ve kendisine ganimetlerden pay verilmişti. Zira Âsım, Bedrî olarak tanınan bir sahâbî idi.²⁵ Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Medine'ye oldukça yakın olmakla birlikte Kubâ doğrudan şehir merkezine bağlı değildi.

Hz. Peygamber döneminde Kubâ ile Medine arasındaki mesafeyi belirten bazı rivayetler yerleşim yerinin şehir merkezine yakınlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira ikinci namazının vaktini konu edinen bu rivayetlerde Kubâ-Medine arasının bir ölçü olarak kullanıldığı görülmektedir. Enes b. Mâlik'ten aktarılan bilgiye göre ikinci namazını kıldıktan sonra ashâbdan bazıları Kubâ'ya giderlerdi ve oraya vardıklarında güneş hala yüksek bir konumda olurdu.²⁶ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Kubâ, şehir merkezine çok uzak değildi ve aradan geçen yolculuk vaktine rağmen akşamdan önce rahatlıkla varılacak bir mesafedeydi.

²¹ Semhûdî, *Vefâ*, 2/269.

²² İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât" 92; Tirmizî, "Salât", 360.

²³ Semhûdî, *Vefâ*, 3/21.

²⁴ Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/236; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 10/680.

²⁵ Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/101; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahîh-i Buhârî*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabiyyi, ts.), 20/298-299; Ayrıca bk. Abdullah Aydın, "Âsım b. Adî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/474.

²⁶ İmam Mâlik, *Muvatta*, "Vukûtü's-Salât", 11; Müslim, "Mesâcid", 193.

Tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla Kubâ verimli arazilere sahipti. Nitekim kaynaklarda Kubâ'nın bereketli arazisine işaret edilmekte²⁷ toprak verimliliğinin yanı sıra kuyularının çokluğu ve sularının tatlılığı ile meşhur bir köy olduğu vurgulanmaktadır.²⁸ Burası Medine ve civarındaki önemli hurma üretim merkezlerinden biriydi. Bilhassa Medine ile Kubâ arasındaki arazi verimli hurma bahçeleriyle bilinmekteydi.²⁹ Nitekim bölgedeki iklim ve coğrafya şartlarının yerleşime etkisi dikkate alındığında su kuyuları ve verimli arazileriyle meşhur olan Kubâ'nın civardaki kalabalık yerleşim yerlerinden biri olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁰ Bu güzellikleri nedeniyle burada yer alan Kubâ Kasrı'nın da şiirlere konu olduğu görülmektedir.³¹

Kubâ'nın coğrafi ve demografik açıdan daha iyi tanınması amacıyla burada yer alan bazı meşhur kuyuların, semtlerin ve arazilerin tanıtılması faydalı olacaktır. Örneğin Medine'nin meşhur kuyularından birisi olarak tarihe geçen Erîs, Kubâ Mescidi'nin yakınlarında yer almaktaydı.³² Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla üç halifeye intikal eden ve aynı zamanda devletin resmi mührü olan yüzük, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde bu kuyuya düşürülmüştü.³³ Bilhassa halifenin eleştirilmesine sebep olması bağlamında Erîs Kuyusu'nun kaynaklarda ele alındığı görülmektedir.

Bu kuyunun, Erîs isminde bir yahudiye nispet edildiği ve kelime manasının da "çiftçi" olduğu aktarılmaktadır.³⁴ Bu da bilhassa hicretten önce Kubâ'da Araplarla birlikte yaşayan yahudilerin varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Zira Kubâ'ya ismini veren kuyunun da burada ikamet eden bir yahudiye ait olduğu ifade edilmişti. Onlar Araplardan

²⁷ Bekrî, *Mu'cem*, 4/1307.

²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302.

²⁹ Semhûdî, *Vefâ*, 4/129.

³⁰ İlyas Uçar, *Hz. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekânın Üretimi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), s. 71-74, 95.

³¹ Bekrî, *Mu'cem*, 4/1330; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/393.

³² Mustafa Fayda, "Bi'rierîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/194-195; Medine ve çevresindeki kuyular için bk. Mustafa S. Küçükaşçı, "Erken İslâm Döneminde Medine Kuyuları", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 2/259-270.

³³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1993), "ers", 6/6.

³⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 3/119.

önce geldikleri halde Kubâ daha ziyade Arap nüfusun yerleştiği bir bölgeydi. Bununla birlikte bazı yahudilerin de burada yaşadığı görülmektedir.

Kubâ'da, Erîs dışında başka meşhur kuyular da mevcuttu. Bunlardan biri Kubâ Mescidi'nin doğusunda, kuzey istikametine doğru yarım millik bir mesafede yer alan Gars Kuyusu'ydu. Burası Rebâh el-Esved'in Hz. Peygamber'e su getirdiği kuyulardan biriydi. Aktarılan haberlere göre Hz. Peygamber bu kuyuya gelir ve suyundan içip abdest alırdı. Hatta bir rivayete göre bu kuyunun suyu oldukça azdı. Resûlullah bir ziyareti esnasında kuyunun suyuyla abdest almış ve kalan suyu tekrar kuyuya dökmüştü. O günden sonra suyu artmıştı. Hz. Peygamber'in rüyasında Gars Kuyusu'nu cennet kuyularından birisi olarak gördüğü ve içine bal döktüğü veya tükürdüğü şeklinde bazı anlatımlar da mevcuttur. Ayrıca Hz. Peygamber, kendi kuyusu olarak betimlediği Gars'tan getirilecek yedi kırba su ile cenazesinin yıkanmasını vasiyet etmişti. Nitekim bu vasiyetin yerine getirildiği de aktarılmaktadır. Ayrıca bu kuyunun Sa'd b. Hayseme'ye ait olduğu bilgisi de verilmektedir.³⁵

Medine'nin etrafındaki yüksek bir kesimde yer aldığı belirtilen Kubâ, kuyuların dışında bazı su akıntılarına ve pınarlara da sahipti. Muhtemelen akıntılar yağmur sonrasında oluşurdu ve çok uzun süreli olmazdı. Ancak pınarlar ise daha uzun vadede su ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamaktaydı. Hatta Medine'deki meşhur bir pınarın kaynağının da Kubâ'dan geldiği bilgisi verilmektedir. Su akıntılarıyla ilgili olarak ise Ranûna vadisinin sularının belirli bir güzergahtan ilerledikten sonra Kubâ'nın sağ tarafından devam ettiği gibi tasvirler dikkat çekmektedir.³⁶

Bunlara ek olarak Kubâ'daki bazı semt, arazi ve utumların da zikredildiği görülmektedir. Örneğin *el-Usbe* denilen mevki muhacirlerin Kubâ'da ilk vardıkları yer olarak tanıtılmaktadır.³⁷ Medine'nin en eski sakinlerinden olan Üneyfoğulları'nın Kubâ'nın batısında, kible tarafındaki yerlerine *el-Kâim* denildiği belirtilmektedir.³⁸ Kubâ

³⁵ Semhûdî, *Vefâ*, 3/143-145.

³⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 3/148, 210.

³⁷ İbn Manzûr, "asb", 1/608.

³⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 4/129.

Mescidi'nin doğusunda kalan bölgeye ise *el-Meskebe* denilmekteydi.³⁹ Hatta el-Meskebe denilen bu arazide *Vâkım* adında meşhur bir utum bulunmaktaydı.⁴⁰ Burada sadece Üneyfoğulları'na ait *el-Eceş* gibi beş farklı utumun varlığından bahsedilmekte ve yer aldığı mevkiiler hakkında bilgi verilmektedir.⁴¹

Medine çevresindeki köy, kasaba ve arazilerin adlandırılmasında hatta yolların tayininde Kubâ'nın kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Medine'nin kible tarafında yer alan ve volkanik alanlardan oluşan harrelere Kubâ Harresi denilmekteydi.⁴² Hab'un vadisi Medine'nin Kubâ tarafındaki vadilerden birisi olarak tarif edilmekteydi.⁴³ Kubâ, seferlerde ve seriyelerde İslâm ordusunun uğradığı güzergahlardan birisiydi.⁴⁴ Görüldüğü üzere Kubâ bölgedeki yer adlandırmalarında ve güzergahların tayininde kullanılan önemli bir yerleşim yeri idi.

2. Hicret Öncesi Tarihi

Kaynakların aktardığı bilgilere göre bütün Hicaz Bölgesi'nde olduğu gibi Kubâ'nın da dahil olduğu Medine'de de ilk kez ekin ekerek, hurma yetiştirerek, evler ve utumlar inşa ederek imar faaliyetlerine başlayanlar Amâlikalılar olmuştu. Çeşitli nesepler zikredilmekle birlikte bu kavmin Sâ'm b. Nuh'un soyundan geldiği bildirilmektedir. Onlar Şam ve Mısır'a kadar Arap Yarımadası'nı mamur bir hale getirmişlerdi. Bu topluluktan Hicaz Bölgesi'ne yerleşenlerin reisi ise Erkam b. Ebî'l-Erkâm idi. Hz. Musa'nın Firavun'a galip gelmesinden sonra bazı Yahudiler de Hicaz'a gelmişler ve burada Amâlika ile giriştikleri mücadelede Erkam'ı öldürerek bölgeye hâkim olmuşlardı. Onlardan sonra zaman içerisinde başka Yahudiler de gelip buraya yerleşmişlerdi. Yahudilerden bir müddet sonra ise bazı Arap boyları da Yesrib'e yerleşmişler ve burada evler, utumlar bina etmişlerdi. Bunlar Evs ve Hazrec'den önce burada yaşamaya başlayan Arap kabileleriydi. Ayrıca bu dönemlerde Hicaz'ın oldukça ağaçlı, verimli ve suyu bol bir bölge olduğu da ifade edilmektedir. Bu

³⁹ Bekrî, *Mu'cem*, 2/437; 4/1226.

⁴⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 4/146.

⁴¹ İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, 168-169; Medine ve çevresindeki utumlar için bk. Uçar, *Medine'de Gündelik Hayat*, 367-370.

⁴² Bekrî, *Mu'cem*, 2/436; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/247.

⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/347.

⁴⁴ Vâkîdî, *Meğâzî*, 1/340.

nedenle bölgeye gelen Yahudiler genelde Buthân, Akîk ve Kanât vadilerinin sularının toplandığı Yesrib'e inmişlerdi.⁴⁵

Amâlîka'dan sonra burada hâkim olan Yahudilerin Medine'ye gelişi hakkında çeşitli iddialar mevcuttur. Bunlardan birine göre Amâlîka Kavmi'nin İsrâiloğulları'na yaptığı baskınlar üzerine Hz. Musa, Hicaz Bölgesi'ne ordular göndermişti. Bu çarpışmalarda kesin bir galibiyet elde eden Yahudilerin bir kısmı Hicaz'a yerleşmeye başlamıştı. Bir diğer iddiaya göre ise Yahudiler beklenen son peygamberin iki harre arasında hurmalık bir bölgeye geleceğini biliyorlardı. Bu nedenle Teymâ, Hayber ve Yesrib'i muhtemel mekanlar olarak görüp buralara yerleşmişlerdi. Bir diğer iddiaya göre ise Şam bölgesini ele geçiren Rum melikinın yaptığı baskılar nedeniyle Yahudiler Yesrib ve civarına kaçmışlardı. Bunlara ek olarak Bâbil Kralı Buhtunnasr'ın İsrâiloğulları'na galip gelmesi ve devletlerini dağıtmasından sonra kaçan bazı Yahudilerin Yesrib'e vardıkları ve kendi kitaplarında geleceği ifade edilen son peygamberin şehrine benzettikleri için buraya yerleştikleri de aktarılmaktadır. Başka bir rivayete göre Hz. Musa hac için Hicaz'a geldiğinde Medine'yi görmüş ve burasının beklenen peygamberin geleceği yer olduğunu haber vermişti. Bu nedenle kafilesindeki bazı Yahudiler burada ikamet etmeye karar vermişlerdi.⁴⁶ Nitekim İbn Sa'd da İslâm öncesinde burada ikamet eden bazı Yahudilerin son peygambere ulaşmak arzusuyla Medine'ye geldikleriyle ilgili çeşitli rivayetleri aktarmaktadır.⁴⁷

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Yahudiler, tarih boyunca uğradıkları istilaların yanı sıra çeşitli amaçlarla ataları Hz. İbrahim vasıtasıyla akraba oldukları Arapların yanlarına sığınmış veya gelmişlerdi.⁴⁸ Nitekim İslâm öncesinde bilhassa Medine'de yoğun bir yahudi nüfusu mevcut olmakla birlikte onlar Akabe Körfezi, Uman,

⁴⁵ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 1/414; İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 165-167; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/84.

⁴⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 1/127-130.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Ṭabaqâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/134-135.

⁴⁸ Cevad Ali, *El-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, (y.y.: Cami'atü Bağdâd, 1413/1993), 4/511-516.

Bahreyn, Yemen gibi yarımadanın çeşitli bölgelerine yayılmış durumdaydılar.⁴⁹

Kaynakların aktardığı bilgilere göre Evs ve Hazrec'in Yesrib'e gelmesinde önce şehirdeki Yahudilerle birlikte yaşayan bazı Arap kabileleri mevcuttu. Amâlika soyundan gelen Benî Üneyf ve Benî Müryed dışında Benî Muâviye b. Hâris ve Yemen kökenli Benî Cezmâ bu dönemlerde Medine'ye yerleşen Arap kabileleriydi. Yahudiler gibi onların da güç ve şan göstergesi olarak bilinen utumları yani muhkem konakları vardı. Bilhassa Kubâ'da ikamet eden bir Arap kabilesi olan Üneyfoğulları'na ait beş adet utum zikredilmekte ayrıca bunların dışında onlara ait başka utumların da mevcut olduğu belirtilmektedir. Lâve Kuyusu'nun yanındaki el-Eceş Utumu, el-Kâim ve el-Mâse mevkileri arasındaki iki utum ile Izk Kuyusu'nun yanındaki bir utum ve bunlardan başka diğer utumlar şeklinde ifade edildiği görülmektedir.⁵⁰

Kubâ'da ikamet eden bu Araplar'ın Amâlika soyundan geldiği ve bu yerleşim yerinin en eski sakinlerinden olduğu iddia edilmektedir. Nitekim Üneyfoğulları'ndan nakledilen bir şiirde Kubâ'da Lâve Kuyusu'nun yanında yer alan kendilerine ait el-Eceş adlı utumları ihtişam ve kudret bakımından övülürken "Şayet bir gün Kubâ dile gelecek olsa, bizim Âd ve Tübbâ"dan önce buraya indiğimizi haber verirdi."⁵¹ şeklindeki ifadeler dikkat çekmektedir. Muhtemelen işaret edildiği gibi Üneyfoğulları, Amâlika soyundan gelmekteydiler. Dolayısıyla kendilerini buranın ilk sakinleri ve sahipleri olarak görmekteydiler.

Bununla birlikte Kubâ'da sadece Araplar yaşamıyordu. Benî Kasîs ve Benî Nâgîsa adlarındaki Yahudi kabilelerinin de burada ikamet ettiği zikredilmektedir. Ancak ikincisinin Yemenli bir kabile olduğu da söylenmektedir. Bunların dışında Âsım adında meşhur bir utumu bulunan ve aslen Benî Nadîr'den olan bir Yahudi'nin Kubâ'da yaşamakta olduğu da aktarılmaktadır.⁵² Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere Kubâ'da ikamet eden bazı Yahudiler vardı. Hatta bu yerleşim yeri ismini bir Yahudi'nin kuyusundan almıştı.

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (Ankara: İmaj, 2003), 1/552.

⁵⁰ İbn Zebâle, *Aḥbâru'l-Medîne*, 168-169.

⁵¹ İbn Zebâle, *Aḥbâru'l-Medîne*, 169; Semhûdî, *Vefâ*, 1/130.

⁵² İbn Zebâle, *Aḥbâru'l-Medîne*, 169, 237.

Semhûdî'nin Medine'deki utumlar ve sayıları hakkında verdiği bilgiler Evs ve Hazrec'den önce Medine'de bilhassa Kubâ'da Arapların mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre şehirde yirmiden fazla Yahudi kabilesi vardı ve onların utumlarının sayısı elli dokuz iken Evs-Hazrec öncesinde buraya yerleşmiş olan Araplara ait utum sayısı ise on üç adetti. Evs ve Hazrec ise Memleketleri olan Yemen'de yaşanan büyük sel felaketinin ardından kuzeye göç etmişler ve Medine'ye gelmişlerdi.⁵³

Bütün Medine gibi Kubâ'ya da İslâm öncesinde yerleşen son grup güneyden gelen Evs-Hazrec Arapları olmuştu. Medine'ye yerleşen bu Yemenli Araplar'ın bir kısmı yahudi kabilelerinin yakınlarına yerleşmiş ve şehrin eski sakinleri ile irtibat kurmuşlardı. Zira şehrin siyasi ve iktisadi hakimiyeti Yahudilerin elindeydi. Ancak ilerleyen zamanda Araplar'ın sayılarının artması Yahudileri endişelendirmişti. Diğer taraftan Yahudilerin onlara uyguladığı ağır şartlar da taraflar arasındaki gerginliği hat safhaya çıkarmıştı. Nihayetinde Evs-Hazrec kabileleri, Suriye bölgesindeki akrabaları olan Gassânîler'den aldıkları destekle Yahudilere galip gelerek şehrin hakimiyetini ellerine geçirmişlerdi. Bundan sonra şehrin her tarafına dağılıp bahçeler ve utumlar edinmişlerdi.⁵⁴

Bu gelişmeler esnasında onlardan Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs kabilesi ise Kubâ'ya yerleşmişti. Kubâ ve çevresinde çeşitli utumlar inşa ederek kalıcı bir yerleşim planlamışlardı. Hz. Peygamber'in hicret esnasında misafir olduğu Külsûm b. Hidm de bu kabileye mensuptu ve burada bir utumu vardı. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Kubâ ve çevresinde pek çok utum vardı. Bilhassa Evs ve Hazrec Araplarının Medine'ye hâkim olup yerleşmeye başlamasından sonra Kubâ oldukça mamur bir hal almıştı. Daha önce burada yaşadığı belirtilen Üneyfoğulları ise bu olaydan sonra Evs'in buraya yerleşen kolu olan Benî Amr b. Avf'a bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Hatta bu nedenle bazıları onların Evs'e dahil olduğunu sanmaktaydı. Ancak doğru olan aralarındaki yakınlığın kan bağı ile değil bir ittifak yoluyla olduğudur.⁵⁵

⁵³ Semhûdî, *Vefâ*, 1/132-136.

⁵⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 1/142-146, 151-152.

⁵⁵ Semhûdî, *Vefâ*, 1/154-155.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Evs ve Hazrec kabilelerinin Medine’de yönetimi ele geçirmesinden sonra Kubâ da tamamen onların hâkim olduğu bir yerleşim yerine dönüşmüştü. Nitekim Kubâ Mescidi için “Beni Amr b. Avf Mescidi” ifadesinin kullanılması hicret esnasında ve sonrasında onların buradaki hâkim unsuru oluşturduğunu göstermektedir.⁵⁶ Ayrıca daha açık bir ifadeyle bu yerleşim yeri kaynaklarda “Ensar’dan Benî Amr b. Avf’ın yurdu” olarak tanıtılmaktadır.⁵⁷

Evs kabilesinin bu kolu yerleştikten sonra Üneyfoğulları da onlarla ittifak kurarak Kubâ’da yaşamaya devam etmişlerdi. Nitekim burada kendi adlarıyla anılan bir Üneyfoğulları Mescidi vardı. Resûlüllah da zaman zaman onları ziyaret ederdi. Örneğin bu kabileden Talha b. el-Berâ onun ziyaret ettiği kimseler arasındaydı. Hatta buraya geldiğinde Üneyfoğulları’na ait bir utumun yakınında namaz kılardı. Onlar bu mekâna daha sonra bir mescit inşa etmişlerdi. Bazı rivayetlere göre Üneyfoğulları, Kubâ’nın kible tarafında el-Kâim denilen kesimde ve Izk Kuyusu’nun yanında ikamet etmekteydiler. Bu görüşü savunan Semhûdî onların yurtlarının Benî Amr b. Avf ile el-Usbe denilen mevki arasında olduğu bilgisini zayıf görmektedir.⁵⁸ Anlaşıldığı üzere onlar herhangi bir şekilde yerlerinden çıkarılmamış aksine yapılan antlaşma ile Benî Amr b. Avf’a bağlı olarak Kubâ’da yaşamaya devam etmişlerdi. Diğer taraftan şehrin siyasi hakimiyetini ele geçiren Evs ve Hazrec kabilelerinin de onları çıkarmak gibi bir düşüncesi yoktu. Zira onlar düşmanları olarak gördükleri ve savaşla galip geldikleri yahudileri dahi yurtlarından çıkarmamışlardı.

Hicret öncesinde Kubâ’ya hâkim olan Benî Amr b. Avf’ın kültürel manada Ehl-i kitâb olan Yahudilerden etkilendiği de anlaşılmaktadır. Örneğin onlar tuvaletten sonra su ile temizlenme adetini Yahudilerden öğrenmişlerdi.⁵⁹ Bununla birlikte bölgedeki diğer Araplardan farklı olarak

⁵⁶ Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhü’l-Medîneti’l-münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Mekke: y.y, 1979), 1/41.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 4/301.

⁵⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 3/71.

⁵⁹ Ebû Bekîr İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409) 1/141; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/235; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*

temizlik konusunda daha hassas bir kültüre sahip oldukları da görülmektedir. Zira Medine’de Yahudiler ile komşu olan Araplar sadece Benî Amr b. Avf değildi. Ancak onlar suyla temizlenmeyi benimseyip kültür haline getirmişlerdi. Nitekim onların temizliği seven kimseler olduğu bizzat ayette ifade edilmiş ve bu kültürleri takdir edilmişti.⁶⁰ İlgili ayetin nazil olmasından sonra Hz. Peygamber, Kubâ ehline Allah’ın kendileri hakkındaki bu temizlik övgüsünün sebebinin sormuştu. Onlar da büyük ve küçük tuvaletten sonra su ile temizlendiklerini haber vermişlerdi.⁶¹ Çeşitli rivayetlerde söz konusu ayetin Kubâ ehli hakkında nazil olduğunun bizzat Hz. Peygamber tarafından belirtildiği görülmektedir.⁶²

İslâm öncesi bölge tarihiyle ilgili verilen bilgilerden birisi de Tübbâ’nın işgal amacıyla Yesrib’e gelmesiyle ilgilidir. Rivayetlere göre Himyer Kralı Medine üzerine yürüdüğünde ilk olarak Kubâ’ya varmıştı. Hatta burada daha sonraları da kendisine nispetle “Melik Kuyusu” olarak adlandırılacak olan bir kuyu kazdırmıştı. Bu esnada şehirde yaşamakta olan yahudiler ile Evs-Hazrec Arapları onunla savaşmışlar ancak akşam olunca ikramlarda bulunarak barış yolu aramaya başlamışlardı. Nihayetinde Evs kabilesine mensup Uhayha denilen bir adam ile Bünyamin adında bir Yahudi Tübbâ’ya giderek, bu beldenin beklenen son peygamberin yurdu olacağını haber vermişlerdi. Kral da helak olmaktan korkarak ordusuyla beraber bölgeyi terk etmişti.⁶³ İbn Sa’d’ın aktardıklarına göre ise Tübbâ’ Medine’deki Yahudileri katletmek amacıyla gelmişti. Ancak Yahudilerden alim bir kimsenin bu şehrin son peygamberin yurdu olacağını haber vermesi üzerine geri dönmüştü.⁶⁴

fî te’vîli’l-Kur’ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (y.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 11/689-690.

⁶⁰ “... İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.” Tevbe 9/107-08.

⁶¹ İbn Şebbe, *Târîhü’l-Medine*, 1/47-48; Taberî, *Tefsir*, 11/688-689.

⁶² İbn Mâce, “Tahâre”, 28 (1/128); Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 23 (1/33).

⁶³ İbn İshâk, *Siyer*, 52.

⁶⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/133; Tübbâ’nın Medine’ye gelişiyle ilgili değerlendirmeler için bk. Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020), 91-95.

3. İlk Muhacirlerin Kubâ'ya Varışı

İkinci Akabe Biati'ndan sonra Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başladılar. Bir müddet sonra Hz. Peygamber de Hz. Ebû Bekir ile hicret etti. Müşriklerin peşlerine düşerek aramaya başladıkları zorlu bir yolculuktan sonra Kubâ'ya vardılar. Resûlullah'ın hicreti Medineliler için çok büyük bir sevinç ve heyecan kaynağı olmuştu hatta şehirde o güne kadar görülen en büyük coşku ve neşe buydu.⁶⁵

Yukarıda bahsedildiği üzere Kubâ, Medine merkezine yakın yerleşim yerlerinden birisiydi. Şehrin hâkimi konumundaki iki kabileden birisi olan Evs soyundan gelen Benî Amr b. Avf'ın yurdu olarak tanımlanmaktaydı.⁶⁶ Hicretten sonra da ahâlisinin cuma namazı için Mescid-i Nebevî'ye gelmesi buranın merkeze dahil olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Kaynaklarda hicret yolculuğu hakkında verilen bilgiler de bu tespiti doğrulamaktadır. Zira bu rivayetlere göre Hz. Peygamber gibi diğer muhacirler de hicret ettiklerinde ilk olarak Kubâ'ya varmışlar ve bunu Medine'ye ulaşmak olarak değerlendirerek burada bir müddet ikamet etmişlerdi. Örneğin Hz. Ömer hicret ettiğinde ilk olarak Kubâ'ya inmiş ve burada Rifâ'a b. Münzir'in yanına varmıştı.⁶⁸ Hz. Peygamber'in amcası Hamza b. Abdülmuttalib de beraberindeki bazı kimselerle birlikte Kubâ'ya ulaştıklarında Külsûm b. Hidm veya Sa'd b. Hayseme'nin yanına varmışlar ve buradaki bazı evlerde kalmışlardı.⁶⁹

Mekke'den hicret eden Müslümanlar Kubâ'da el-Usbe denilen mevkiye inmişlerdi.⁷⁰ Burada Evs'e mensup olan Benî Amr b. Avf'tan olan Benî Cahcebâ ikamet etmekteydi. El-Usbe, Kubâ Mescidi'nin batı tarafındaydı ve ekin tarlalarının yanı sıra kuyularının çokluğuyla bilinirdi. Sonraları burada Hz. Peygamber'in namaz kılmış olduğu Huceym Kuyusu yanında Mescid-i Tevbe adıyla bilinen bir mescit inşa edilmişti.⁷¹

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/192-204.

⁶⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302.

⁶⁷ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât" 92; Tirmizî, "Salât", 360.

⁶⁸ İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/663.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/478.

⁷⁰ İbn Manzûr, "asb", 1/608.

⁷¹ İbn Zebâle, *Ah̄bâru'l-Medîne*, 153; Semhûdî, *Vefâ*, 3/72.

Mekke'den hicret eden ilk muhacirin 10 Muharrem'de Medine'ye geldiği Hz. Peygamber'in Medine'ye varış tarihinin ise 12 Rebiülevvel olduğu aktarılmaktadır.⁷² Hatta ulaşan ilk muhacirin Ebû Seleme b. Abdüsed olduğu da belirtilmektedir.⁷³ Dolayısıyla iki ay içerisinde büyük oranda hicretin tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber hicret yolculuğunun sonlarına doğru Medine'ye girerken "Kim bize Benî Amr b. Avf'ın yolunu gösterecek?"⁷⁴ diye sorarak doğrudan Kubâ'ya ulaşmak istemişti. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Kubâ sadece coğrafi konumu gereği ulaşılan ilk nokta değil aksine bilinçli bir şekilde seçilen bir merkez olmuştu. Nitekim Hz. Peygamber kendisini karşılayanlarla birlikte doğrudan şehir merkezine gitmek yerine sağ tarafa yönelerek Kubâ'ya inmişti.

Bunlara ek olarak kaynaklarda açıkça Kubâ'ya varışın Medine'ye varış olarak kabul edildiği görülmekte ve hatta Hz. Peygamber'in Medine'de misafir olduğu ilk kimselerin Kubâ'daki Benî Amr b. Avf olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Ayrıca bazı haberlere göre Hz. Peygamber de konuyu bu şekilde değerlendirmekteydi. Zira zorlu bir hicretin ardından Kubâ'ya varıp Külsüm b. Hidm'in evine misafir olduklarında Hz. Peygamber, yol arkadaşına artık kurtulduklarını ifade etmişti. Anlaşıldığı üzere bizzat Hz. Peygamber de buraya varmayı Medine'ye ulaşmak olarak değerlendirmiş ve güvende olduklarını düşünmüştü.⁷⁶ Dolayısıyla Kubâ'yı hicret yolculuğunun varış noktası olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.

Hz. Peygamber'den önce gelen muhacirlerin bir müddet Kubâ'da ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim aktarılan rivayetlere göre Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Kur'ân'ı en iyi bilen ve okuyan kimse olduğu için Kubâ'da toplanan muhacirlere imamlık yapıyordu.⁷⁷ Bir rivayete göre

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/221.

⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/193.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/200.

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/516.

⁷⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 1/191-192.

⁷⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 1/302; Ayrıca bk. Mehmet Özşenel, "Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/49-50.

ise içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Seleme, Zeyd b. Hârise ve Âmir b. Rebî'a olduğu halde onlara imamlık yapan Sâlim idi. Ancak Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber ile hicret ettiği bilindiğinden burada bir problem gözükmemektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'den önce gelen muhacirlere imamlık yapan Sâlim, onlar geldikten sonra da imamlığa devam etmişti.⁷⁸ Nitekim Buhârî de yer alan rivayette ilk muhacirlere ve Hz. Ebû Bekir ile ismi zikredilen diğer sahâbîlere Sâlim'in imamlık yaptığı açıkça ifade edilmektedir.⁷⁹ Bir başka rivayete göre İbn Ömer de Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Salim'in Kubâ Mescidi'nde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de dahil olduğu ilk muhacirlere imamlık yaptığına şahit olmuştu.⁸⁰ Muhacirlerin el-Usbe mevkiine indiğini belirten Zehebî de içlerinde Kur'ân'ı en çok bilen kimse olduğu için Sâlim'in onlara imamlık yaptığını haber vermektedir. Ancak o bu cemaat içerisinde Hz. Ömer ve Ebû Seleme'nin ismini zikretmekte Hz. Ebû Bekir'den ise hiç bahsetmemektedir.⁸¹

Bahsi geçen Buhârî rivayetinde Sâlim'in imamlık yaptığı dönem için Hz. Peygamber'in hicretinden öncesine dair bir zaman ibaresinin bulunmadığına, Hz. Ebû Bekir'in cemaat içerisinde zikredildiğine ve bu imamlığın Kubâ Mescidi'nde olduğunun açıkça ifade edildiğine dikkat çekilmektedir. Bunlardan hareketle söz konusu imamlığın Hz. Peygamber'in hicretinden sonra olduğu iddia edilmektedir. Zira Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber ile hicret etmişti. Ondan önce gelmiş olması mümkün değildi. Ayrıca Kubâ Mescidi de bizzat Hz. Peygamber'in katılımıyla tesis edilmişti. Hatta Sâlim de Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra sahibi tarafından azat edilmişti.⁸² İbn Hacer de bu olayın Hz. Peygamber'in Kubâ'dan ayrılıp Medine'ye yerleşmesinden sonra olduğu kanaatindedir. Zira Resûlullah, mescit yapılanaya kadar Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olmuştu. Muhtemelen bu esnada Hz. Ebû

⁷⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 4/116.

⁷⁹ Buhârî, "Ahkâm", 25.

⁸⁰ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medine*, 1/46.

⁸¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabîyyi, 1413/1993), 2/36.

⁸² İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 6/178.

Bekir Kubâ'da ikamet ettiği günlerde veya burayı ziyaret ettiğinde bahsi geçen imama tabi olmuştur.⁸³

Konuyla ilgili İbn Sa'd rivayetinde ise Hz. Peygamber'in Medine'ye varmasından önce Sâlim'in buraya ulaşmış olan ilk muhacirlere imamlık yaptığı ifade edilmektedir. Ancak Hz. Ebû Bekir'in ismi zikredilmemektedir.⁸⁴ Dolayısıyla bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber Medine'ye yerleştikten sonra Kubâ'da imamlık yapan Sâlim, bu görevi Hz. Peygamber'in hicretinden önce üstlenmişti ve daha sonra da devam ettirmişti. Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Kubâ'da evlerinin bulunduğu şeklindeki rivayetler dikkate alındığında Hz. Peygamber Medine'de iken Sâlim'in Kubâ Mescidi'nde imamlık yapması ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in de cemaat içerisinde yer alması mümkün gözükmemektedir.

4. Hz. Peygamber'in Kubâ'ya Varışı

Hz. Peygamber'in, hicret yolculuğunun ardından Medine'ye varışı hakkında aktarılan rivayetlerin bir kısmı aslında Kubâ'ya ulaşmasıyla ilgilidir. Bilhassa ilk karşılama anının tasvir edildiği rivayetler Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in Kubâ'ya geldikleri gün kendilerini bekleyen Medineli Müslümanlar tarafından karşılanmasını anlatmaktadır. Zira bu rivayetlerde endişe ile bekleyen Medineliler'den bahsedilmektedir. Çünkü Mekke'den yola çıkan Hz. Peygamber, günler geçmesine rağmen Medine'ye ulaşamamıştı. Onlar her sabah şehrin dışına çıkar ve güneş yükselip sıcak şiddetleninceye kadar Resûlüllah'ı beklemeye devam ederlerdi. Yine böyle bir gün güneş yükseldiğinde dönerlerken utumunun üzerindeki bir Yahudi Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in geldiğini görerek onlara müjdeyi vermişti. Bunun üzerine Medineliler hızlıca karşılamaya yönelmişler ve daha sonra hep birlikte Kubâ'ya inmişlerdi. Hz. Peygamber burada bir müddet misafir olmuştu.⁸⁵

Günlerdir karşılamak için bekleyen Medineliler, yanlarına vardıklarında, onlar bir hurma ağacının gölgesinde oturuyorlardı. Ancak ilk anda hangisinin Resûlüllah olduğunu bilemediler. Nihayet bir ara Hz.

⁸³ İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 13/168.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/193.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/492; İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 70-71.

Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e gölge yapmak için elbisesini kullanınca insanlar da onu tanımış oldular.⁸⁶ Bilhassa Allah Resûlü'nü daha önce görmemiş olanlar Hz. Ebû Bekir gölge yapınca kadar Hz. Peygamber'i tanıyamamışlar hatta kendilerine yönelip ilgilenen Hz. Ebû Bekir'i peygamber sanmışlardı. Bu esnada Resûlüllah ise oturmaktaydı.⁸⁷

Kubâ günlerinde ise Medineliler Hz. Muhammed'in geldiğini ve Kubâ'da bulunduğunu bilmekteydiler.⁸⁸ Dolayısıyla artık buradan Medine'ye hareket etmesi şehir halkı tarafından endişeyle sadece heyecanla bekleniyordu. Ayrıca kaynaklarda Kubâ'dan Medine merkezine yolculuğu konu alan haberlerin Kubâ'ya varış tasvirlerinden farklılık arz ettiği açıktır.

Bu endişeli bekleyişi ve karşılama olayını aktaran İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in ve arkadaşlarının beyazlar giyinmiş olarak geldiklerini ve misafir oldukları Külsûm b. Hidm'in de henüz müşrik olduğunu haber vermektedir.⁸⁹ Semhûdî Hz. Peygamber'in harrenin ortasında karşılandığını ve sonra birlikte sağ tarafa doğru yönelerek Kubâ'daki İzk Kuyusu'nun yakınlarına inerek Benî Amr b. Avf'ın yanına vardıklarını belirtir. Semhûdî bu olayın tasvir edildiği bazı rivayetlerde Kubâ ismi zikredilmeksizin yüksek bir yere indiler şeklinde ifade edilmesini de doğru bulmaktadır. Zira Kubâ'nın Medine'de yüksekliği ile bilinen bir yerleşim yeri olduğuna dikkat çekmektedir.⁹⁰ Yukarıda bahsedildiği gibi Medine'nin kible tarafında yer alan volkanik araziye Kubâ Harresi denilmekteydi. Dolayısıyla şehrin Mekke tarafından girişi olduğu için Medineliler de Hz. Peygamber'i karşılamak için buraya geliyorlardı. Ayrıca geliş yoluna göre sağ tarafa yönelerek Kubâ'ya indikleri şeklindeki tasvir de bu bilgilerle uyumaktadır.

Hz. Peygamber burada Benî Amr b. Avf'a mensup olan Külsûm b. Hidm'e misafir olmuştu. Külsûm bu dönemde henüz müşrik olduğu halde⁹¹ misafirlerini iyi karşılamış ve hurma ikram etmişti. Bu hurmanın

⁸⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/492.

⁸⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 1/194.

⁸⁸ İbn İshâk, *Siyer*, 90; Muhammed İbn Hibbân, *Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, thk. Seyyid Aziz, (Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997), 1/246.

⁸⁹ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 70-71.

⁹⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 1/191-193.

⁹¹ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 71.

adını sorup öğrendi Hz. Peygamber de “Allah’ım Ümmü Cürzân’ı bereketlendir.” şeklinde dua etmişti.⁹² Hz. Peygamber bu evde bir müddet misafir olurken yol arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir ise Sünh bölgesindeki Hârise b. Hazrec kabilesine misafir olmuştu.⁹³ Muhtemelen Hazrec kabilesine mensup birilerine misafir olması dengiyi korumak gayesiyle ilgiliydi. Zira Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki gerilim oldukça yüksekti ve son savaşın izleri henüz silinmiş değildi.

Hz. Peygamber’in Kubâ’daki bu ilk günlerinde Sa’d b. Hayseme’nin evinde misafir olduğu da aktarılmaktadır. Ancak bu konudaki değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber Külsûm’e misafir olmuş ve onun evinde gecelemişti. Bununla birlikte bu esnada bekar olan Sa’d’ın evi ise daha müsaitti. Nitekim onun evine bekarlar evi denilirdi.⁹⁴ Hatta muhacirlerin bekarlarından Medine’ye hicret edenler de onun evinde konaklamaktaydılar. Evi müsait olduğu için Hz. Peygamber burada oturur ve insanlarla ilgilenirdi.⁹⁵ Ayrıca Sa’d’ın İslam’a girmiş olması da Hz. Peygamber’in burada faaliyetlerini sürdürme sebeplerinden birisiydi. Dolayısıyla gündüzleri büyük oranda bu evde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ İbn Sa’d ve Belâzürî Hz. Peygamber’in Külsûm b. Hidm’in evinde misafir olduğunu ancak Sa’d b. Hayseme’nin evindeki yoğun faaliyetleri nedeniyle bazılarının Sa’d’ın evinde misafir olduğu şeklinde bir zanna kapıldıklarını dile getirmektedirler.⁹⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber Kubâ’da kaldığı günlerde Külsûm’ün evinde misafir olmuştu. Bununla birlikte Sa’d’ın evini de aktif bir şekilde kullanmıştı.

Hz. Peygamber’in Kubâ’ya hangi gün vardığı ve burada kaç gün ikamet ettiği tartışılan bir konu olmuştur. İbn Hişâm, Hz. Peygamber’in burada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri kaldığını ve bu müddet içerisinde bir mescit inşa edildiğini haber vermektedir. Ayrıca

⁹² Semhûdî, *Vefâ*, 1/191-192.

⁹³ Semhûdî, *Vefâ*, 1/194.

⁹⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 1/192.

⁹⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/493.

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/260.

⁹⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/200; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1408/1988), 13.

Kubâ ehli olan Benî Amr b. Avf'tan gelen bazı rivayetlerde buradaki ikamet süresinin daha uzun olduğunun iddia edildiğine değinmektedir. Akabinde buradan cuma günü ayrıldığına ve Benî Sâlim b. Avf'ın yurdunda yer alan Ranûna vadisindeki mescitte cuma namazı kıldırıldığına vurgu yapmaktadır. Bu Hz. Peygamber'in Medine'de kıldırıldığı ilk cuma namazıydı.⁹⁸ Belâzürî de Hz. Peygamber'in pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günlerini Kubâ'da geçirdikten sonra cuma sabahı yola çıktığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Ranûna vadisinde ilk cuma namazını kıldırıldığını beyan etmektedir.⁹⁹

İbn Şebbe de Hz. Peygamber'in bu yolculuk esnasında Benî Sâlim Mescidi'nde ilk cuma namazını kıldırıldığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Taberî ise ayrıca bu namaz esnasındaki hutbenin Medine'deki ilk hutbe olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Kaynaklarda büyük oranda ittifakla aktarılan bilgiye göre bu, Hz. Peygamber'in Medine'de kıldırıldığı ilk cuma namazıydı.¹⁰² Zehebî de buradaki ikamet günlerinde Kubâ Mescidi'nin inşa edildiğini ancak ilk cuma namazının ise Benî Sâlim yurdundaki vadide kıldırıldığını bildirmektedir.¹⁰³

İbn Kesîr de bu konuyla ilgili değerlendirmesinde Buhârî de yer alan rivayete göre Hz. Peygamber'in burada on küsur gün kaldığını ve bu süre içerisinde Kubâ Mescidi'ni inşa ettiğini aktarmaktadır.¹⁰⁴ Ancak buradaki ikamet süresinin en fazlası yirmi iki gün olmak üzere, on sekiz gün, on küsur gün ve hatta Musa b. Ukbe'nin ifadesiyle üç gün olduğu şeklinde farklı rivayetlerin de mevcut olduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak İbn İshâk ve diğer bazılarının ifadesiyle pazartesiden cumaya kadar burada ikamet ettiğini bildiren haberlerin ise en doğrusu olduğunu

⁹⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/494.

⁹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 15-16.

¹⁰⁰ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medine*, 1/68.

¹⁰¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 2/394.

¹⁰² Bununla birlikte ilk cuma namazını Kubâ Mescidi'nde kıldırıldığı şeklindeki zayıf bir rivayete de işaret edilmektedir. Semhûdî, *Vefâ*, 1/199.

¹⁰³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/13.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/486.

belirtmektedir. Ona göre bu süre içerisinde mescit son şeklini almamış olsa da inşaat çalışması başlamıştı.¹⁰⁵

Yâkût el-Hamevî de Hz. Peygamber'in pazartesi günü Kubâ'ya vardığını salı, çarşamba ve perşembe günleri burada misafir olduktan sonra cuma günü Medine'ye doğru binekle yola çıktığını aktarmaktadır. Resûlullah yol güzergahında ilk cuma namazını kıldırmıştı. Ona göre bu aynı zamanda İslâm dünyasında kılınan ilk cuma namazıydı.¹⁰⁶ Anlaşıldığı üzere genel manada ilk cuma namazı olup olmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte, Hz. Peygamber tarafından kılınan ilk cuma namazı olduğu katidir.¹⁰⁷ Buradaki mescidin sonradan inşa edildiği ve bu nedenle Cuma Mescidi olarak adlandırıldığı bildirilmektedir.¹⁰⁸

Buradan hareketle pazartesi günü Kubâ'ya varan Hz. Peygamber'in aynı haftanın cuma günü Medine'ye hareket ettiği daha makul gözükmektedir. Aksi taktirde Kubâ'da cuma namazı kılınmış olması gerekirdi. Zira hicretten önce Medine'deki Müslümanların cuma namazı kıldıkları iddiasının yanı sıra cuma namazının Mekke döneminde veya hicret esnasında farz kılındığı şeklinde de bilgiler mevcuttur.¹⁰⁹ Bunlar göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in Medine'de kıldığı ilk cuma namazının Ranûna vadisindeki bu namaz olması oldukça önemlidir. Zira buradan hareketle Kubâ'daki ikamet süresinin pazartesiden cumaya kadar olduğu anlaşılmaktadır. Aksi taktirde ilk cuma namazının da Kubâ'da kılınması gerekirdi.

İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in burada yirmi iki gün konakladığını belirten rivayetin bizzat Kubâ ehlinde aktarıldığına dikkat çekmektedir. Ayrıca pazartesi günü Kubâ'ya vardığı, dört akşam kaldıktan sonra cuma günü Medine'ye doğru hareket ettiği ve Ranûna vadisinde ilk cuma namazını kıldığı şeklindeki rivayeti de zikretmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/516.

¹⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302.

¹⁰⁷ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997), 2/5.

¹⁰⁸ İbn Zebâle, *Ah̄bâru'l-Medîne*, 140.

¹⁰⁹ bk. Karaman, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85-86.

¹¹⁰ İbn Zebâle, *Ah̄bâru'l-Medîne*, 71-72.

İbn Sa'd, Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in Medine'nin yüksek yerlerinde olan Benî Amr b. Avf'ın yurduna indiğini ve orada on dört gece kaldığını aktarmaktadır. Sonra dayıları olan Neccâr oğulları'na haber göndererek Medine'ye doğru yola çıkmak için hazırlanmıştı. Ancak burada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe olmak üzere dört gün kaldığı şeklindeki haberlere de yer vermektedir.¹¹¹ Kubâ'ya varışın pazartesi günü olduğu ve Medine'ye hareketin cuma günü gerçekleştiği şeklindeki bilgiler büyük bir ittifakla aktarıldığına göre buradaki ikamet süresinin on dört gün olması mümkün gözükmemektedir. Buna karşın dört gün olması halinde ise verilen günler uygun düşmektedir.

İbn Sa'd, Hz. Âişe hakkında bilgi verdiği kısımda bizzat Hz. Âişe'den gelen bir rivayete yer vermektedir. O, Hz. Peygamber ile ne zaman evlendiğini haber verirken Resûlüllah'ın 12 Rebiülevvel Pazartesi günü Medine'ye ulaştığını ifade etmektedir.¹¹² Bir diğer rivayette ise Medine'ye ilk muhacirin 10 Muharrem'de geldiği Hz. Peygamber'in Medine'ye varışının ise 12 Rebiülevvel olduğu aktarılmaktadır.¹¹³ Mekke'deki ikamet süresini ele aldığı kısımda ise sadece, Hz. Peygamber'in Safer ayında Mekke'den çıktığı ve Rebiülevvel'de Medine'ye vardığı şeklinde bir bilgiyi aktarmaktadır.¹¹⁴ Kubâ'ya ulaşmasıyla ilgili detayları verdiği kısımda ise 2 Rebiülevvel Pazartesi günü buraya vardığını aktarmakta ancak bu tarihin 12 Rebiülevvel olduğunu belirten bir görüşün de bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Görüldüğü üzere İbn Sa'd'ın konuyla ilgili yer verdiği rivayetlerde de bir takım farklılıklar mevcuttur. En azından on dört günlük bir ikamet esas alındığında pazartesi ve cuma günlerinin denk gelmeyeceği açıktır.

Bu konudaki rivayetleri değerlendiren Semhûdî öncelikle çoğunluğun kanaatine göre Kubâ'ya varışın pazartesi günü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Rebiülevvel ayının ilk günü veya sekizinci günü vardığı belirtilmekle birlikte bu ayın on ikinci günü hatta on üçüncü günü vardığı şeklindeki haberleri de aktarmaktadır. Hz. Peygamber'in ayın

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/202-203.

¹¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/58.

¹¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/221.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/191.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/200.

birinci günü Sevr Mağarası'ndan ayrıldığı on ikinci günü ise Kubâ'ya vardığı şeklinde tarihlendirmelere de yer vermektedir. İbn Hazm'dan nakledilen Hz. Peygamber'in Safer ayının bitimine üç gün kala hicret için Mekke'den hareket ettiği bilgisi, Hişâm b. Kelbî'den aktarılan Rebiülevvel ayının ilk günü mağaradan hareketin gerçekleştiğini bildiren rivayet ile uyduğu için Semhûdî bu tarihlere vurgu yapmakta ve bu verileri dikkate alarak Kubâ'ya varışın da Rebiülevvel ayının sekizinde pazartesi günü gerçekleştiğini kabul etmektedir. Akabinde Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber'in burada on dört gün kaldığını dikkate alarak Medine merkezine varışın ise 22 Rebiülevvel'de gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ancak Kelbî'den gelen bir rivayete göre ise şehir merkezine varışın 12 Rebiülevvel olduğuna dikkat çekmektedir. Anlaşıldığı üzere bu iki tarih Hz. Peygamber'in Kubâ da dört gün veya on dört gün kaldığı şeklindeki iki farklı rivayetle ilgilidir. Ayrıca o, İbn Hibbân ve Musa b. Ukbe'nin buradaki misafirliğin üç gün sürdüğü yönündeki haberlerini de zikretmektedir. Kubâ ehli olan Benî Amr b. Avf kanalıyla aktarılan yirmi iki gün gibi uzun bir konaklama süresini mübalağalı görürken, onların mensup olduğu Evs'e değil Hazrec kabilesine mensup olan Enes b. Mâlik'ten aktarılan on dört günlük süreyi makul görmektedir. Bu haberin mübalağalı değerlendirilmesi için bir sebep bulunmadığına dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bu rivayetin Sahîh-i Buhârî'de yer aldığına da vurgu yapmaktadır.¹¹⁶

Görüldüğü üzere Semhûdî, Hz. Peygamber'in Kubâ'ya hangi gün vardığı, burada kaç gün ikamet ettiği ve Medine merkezine hangi gün ulaştığı konularına dikkatle eğilmiş ve ilgili rivayetleri değerlendirerek bazı sonuçlara ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in Safer ayının bitmesine üç gün kala Mekke'den hareket ettiğini, Sevr Mağarası'nda üç gün kaldıktan sonra Rebiülevvel ayının ilk günü yola çıktığını ve bu ayın sekizinci günü pazartesi Kubâ'ya vardığını daha doğru bulmaktadır. Medine'ye varış konusunda ise Enes b. Mâlik'ten gelen rivayeti dikkate alarak on dört günlük bir konaklamayı hesaba katmakta ve bu ayın yirmi ikinci gününe işaret etmektedir. Bununla birlikte bu ayın on ikinci günü olduğu şeklindeki haberleri de aktarmaktadır.

¹¹⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 1/192-193.

Takvim hesaplamalarında bu ayın sekizinci gününün pazartesiye denk geldiği ve söz konusu haberlerle uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak Medine'ye varışın bu ayın yirmi ikisinde olması yine bir pazartesi gününe denk geldiğinden iki tarih arasında bir uyuşmazlık oluşmaktadır. Zira bilindiği üzere Hz. Peygamber Kubâ'dan Medine'ye doğru yola çıktığında bir cuma sabahıydı ve güzergahı üzerindeki Ranûna vadisinde ilk cuma namazını kıldırılmıştı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in 8 Rebiülevvel Pazartesi günü Kubâ'ya ulaştığı ve dört akşam konakladıktan sonra 12 Rebiülevvel Cuma günü Medine'ye vardığı sonucu daha doğru gözükmektedir.

Rivayetlerde Kubâ'ya varış ile Medine'ye varışın bazen birbirinin yerine kullanıldığı veya karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Zira bahsedildiği üzere aslında Kubâ'ya varış Medine'ye ulaşmaktı. Daha sonra ise Medine şehir merkezine intikal edilmişti. Bu nedenle Hz. Peygamber'in 12 Rebiülevvel'de veya bir cuma günü vardığı şeklindeki rivayetleri Medine şehir merkezine ulaşması şeklinde değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.¹¹⁷

Bütün bunlardan elde edilen sonuçlara göre Hz. Peygamber Safer ayının bitimine 3 gün kala Mekke'den çıkmış, Sevr Mağarası'nda 3 gün kaldıktan sonra 1 Rebiülevvel Pazartesi günü Medine'ye doğru hareket etmişti. 8 Rebiülevvel Pazartesi günü ise Kubâ'ya varmış ve burada 4 gün misafir olduktan sonra 12 Rebiülevvel Cuma günü Medine merkezine ulaşmıştı. Nitekim konuyla ilgili araştırmasında söz konusu rivayetlerdeki tarihlerin farklılığına dikkat çeken Önkal da bu tarihleri doğru bulmaktadır.¹¹⁸

Hz. Peygamber'in Kubâ'ya varış tarihi özellikle modern tarih hesaplamalarıyla yapılan miladi takvim karşılığı bağlamında da değerlendirilmektedir. Yukarıda vurgu yapılan 8 Rebiülevvel ve 12 Rebiülevvel tarihleri modern takvim çevirme sistemlerine göre 20 Eylül ve 24 Eylül tarihlerine denk gelmektedir.¹¹⁹ Ancak hicretten sonra nesî uygulamasının devam ettiği iddiasının yanı sıra Hz. Peygamber Kubâ'ya

¹¹⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 1/192.

¹¹⁸ Ahmet Önkal, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/461; Bununla birlikte farklı tarihlendirmeler için bk. Demircan, *Nebevî Direniş Hicret*, 122-125.

¹¹⁹ Bu türden tarih hesaplamaları için bk. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>.

ulaştığında kendisine ikram edilen hurma salkımıyla ilgili bazı verilere dayanılarak varış tarihi olan 12 Rebiülevvel'in aslında 26 Temmuz 622 Pazartesi günü olabileceği ileri sürülmektedir.¹²⁰ Semhûdî'nin naklettiği bu detaya göre Hz. Peygamber Kubâ'ya varıp Külsûm b. Hidm'in evine misafir olduğunda kendisine ilk olarak Ümmü Cürzân denilen hurma çeşidinden bir salkım ikram edilmişti. Ancak bu salkım, bir kısmı yeni olgunlaşmış bir kısmı da olgunlaşmak üzere olan hurmalardan oluşuyordu.¹²¹

Rivayette geçen "zehv (زهو)" tabiri hurmanın "büsr" denilen dönemi tamamlayıp sarılık veya kırmızılık bakımından renk aldığı bir aşama olarak tarif edilmektedir. Yani burada kastedilen yaş hurma aşamasına geçiş dönemidir. "Rutab (رطب)" ise hurmaların yaş hali için kullanılan bir kavram olup bu aşamada yenmesi ve hasat edilmesi mümkündür.¹²² Zehv ifadesi mahsulün koku ve renk bakımından olgunlaşmaya başladığı bir aşamayı ifade eder. Hz. Peygamber ancak bu aşamada hurmaların hasat öncesi satışına izin vermişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu aşama hasat öncesine işaret etmekle birlikte hurmaların çeşitli riskleri büyük oranda atlattığı ve hasadın yaklaştığı bir zamana denk geliyordu.¹²³

Hz. Peygamber'e ikram edilen bu salkımda olgunlaşmış yaş hurmaların da olduğu dikkate alınırca bu vaktin hasattan çok öncesine ait olmaması gerekir. Hatta hasat mevsiminde dahi cinsine, ağacına, toprak ve su gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak hurmaların farklı zamanlarda olgunlaştığı da dikkate alınmalıdır. Medine, Kubâ ve çevresindeki hurma hasadının kısa bir dönemi değil aksine ağustos, eylül ve hatta ekim ayları boyunca devam eden bir süreci kapsadığı bilinmektedir. Buna bağlı olarak günümüzde de 20 Eylül sonrası tarihlerde benzer hurma salkımlarına rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e böyle bir salkımın

¹²⁰ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER, 2018), 406-407.

¹²¹ Semhûdî, *Vefâ*, 1/191-192.

¹²² Asma Abd Rahman-Maryam Abd Rahman, *Terms o Dates And Milk in The Quran And Sunnah Analytical Study Of Linguistic Semantic And Ethemological Applied*, Journal of Humanities Language Culture and Business Vol. 1: no. 2 (2017), s. 131.

¹²³ Örneğin bk. Buhârî, *Büyû*, 83-85; Müslim, *Büyûğ*, 50-54; Ayrıca bu konuda bk. Oğuzay, "Hz. Peygamber'in Tarıma Bakışı ve Medine Merkezli Tarımsal Düzenlemeleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, (Kasım 2020) 15/2, 231-233.

getirilmiş olması, hasat mevsiminin henüz gelmediğine delil teşkil etmemektedir. Ayrıca aradan geçen asırlar boyunca iklim şartlarının yanı sıra her türlü tarım teknik ve kültüründe yaşanan değişimlerin hasat mevsiminde bir değişikliğe sebep olup olmadığının da tespiti gerekmektedir.

Bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in hicret ettiği günlerin Medine'de hasat mevsimi olduğuna işaret eden bazı detaylar da mevcuttur. Bunlardan biri meşhur Selmân-ı Fârisî hikayesidir. O, Hz. Peygamber'in Kubâ'ya geldiğini işittiğinde efendisinin bahçesindeki bir hurma ağacının üzerinde idi.¹²⁴ İbn Sa'd'ın aktardığı bir diğer rivayete göre ise Hz. Peygamber Medine şehir merkezine girerken Abdullah b. Selâm ailesine ait bir bahçede hurma toplamaktaydı. Acelesinden elindeki hurma sepetini bırakmadan hızlıca peygamberi görmek için sokağa çıkmıştı.¹²⁵

Bütün bunlarla birlikte tekrar ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber'in Rebiülevvel ayında Medine'ye vardığı konusunda bir ittifak görülmektedir. Bahsi geçen tartışma sonraları yapılan takvim hesaplamaları üzerinden bu tarihin miladi karşılığı ile ilgilidir.

Sonuç

Medine'nin el-Avâlî denilen bölgesinde ve nispeten yüksek bir mevkide yer alan Kubâ, şehir merkezine yakın yerleşim yerlerinden birisiydi. Hicretten sonra Medine'de yaşanan hareketliliğe bağlı olarak Kubâ da gelişmiş ve büyümüştü. Hatta zamanla şehir merkeziyle birleşmişti. Bu nedenle bazı kaynaklarda büyük bir şehir olarak tasvir edildiği görülmektedir. Kubâ aslında burada ikamet eden bir Yahudinin kuyusunun adıydı. Bu isim zamanla bütün yerleşim yeri için kullanılmaya başlanmıştı. Kubâ verimli arazilere sahipti, meşhur utumları ve kuyuları vardı. Medine tarafındaki vadilerde olduğu gibi hurma bahçeleri geniş arazilere yayılmış durumdaydı.

Tarihi verilerden anlaşıldığı kadarıyla bütün Hicaz bölgesinde olduğu gibi burayı da ilk imar edenler Amâlika kavmiydi. Sonraları Medine'ye gelerek şehre hâkim olan Yahudiler, Kubâ'da da varlık göstermişler ve gösterişli, muhkem utumlarının yanı sıra kuyular açtırarak burada etkin olmuşlardı. Bununla birlikte Yahudilerin

¹²⁴ İbn İshâk, *Siyer*, 90; İbn Hibbân, *Sîre*, 1/246.

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 202-203.

Medine'ye hâkim olduğu dönemlerde de Kubâ'da daha ziyade Arap bir nüfus vardı. Bilhassa burada yaşayan Üneyfoğulları muhtemelen Amâlîka soyundan gelmekteydiler. Zira onlar buranın en eski sakinleri olmakla övünürlerdi. Medine'ye en son gelen Evs-Hazrec ise bir müddet Yahudilerin tahakkümü altında yaşamak durumunda kalmıştı. Ancak ilerleyen zamanda yaşanan gerginlikler, akrabaları olan Gassânîler'den yardım alan Evs ve Hazrec'in lehine sonuçlanmıştı. Bundan sonra bütün Medine gibi Kubâ'ya da onlar hâkim olmuşlardı. Nitekim Evs'in bir kolu olan Benî Amr b. Avf hicret esnasında ve sonrasında Kubâ'da hâkim unsuru oluşturuyordu. Kubâ onların yurdu olarak tasvir edilmekte ve Kubâ Mescidi de onların mescidi olarak tanımlanmaktaydı.

Kubâ'nın İslâm tarihindeki en önemli yeri ise kuşkusuz hicretin varış durağı olmasıyla ilgiliydi. Nitekim araştırmada iddia edildiği üzere Kubâ hicret yolculuğundaki bir durak değil aslında varış noktasıydı. Zira buraya gelen ilk muhacirler kendilerini artık Medine'ye varmış sayıyorlar ve burada konaklamaya başlıyorlardı. Hatta Hz. Peygamber de Medine'ye vardığında ilk olarak Kubâ'ya yönelmiş ve burada bir müddet misafir olmuştu. Ayrıca buraya vardıklarında Hz. Peygamber yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir'e hitaben artık kurtulduklarını ifade etmişti. Kaynaklar, Hz. Peygamber'in Medine'de misafir olduğu ilk kimselerin Kubâ ahalisi olan Benî Amr b. Avf olduğunu belirtirken aslında Kubâ'yı hicretin varış noktası olarak kabul etmektedirler.

Hicretin varış tarihi ve buradaki ikamet süresi hakkında çeşitli rivayetler mevcut olmakla birlikte araştırmadaki tespitlere göre hicret için Safer ayının bitmesine üç gün kala yola çıkan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir, Sevr mağarasında üç gün gizlendikten sonra Rebiülevvel'in ilk günü Medine'ye doğru hareket etmişlerdi. Bu ayın sekizinde bir pazartesi günü Kubâ'ya varmışlar ve burada dört gün misafir kaldıktan sonra 12 Rebiülevvel Cuma günü Medine merkezine ulaşmışlardı. Kubâ'ya ulaşana kadar kendilerinden haber alamayan Medineliler endişe ile onları beklerken Kubâ'ya ulaştıklarında bu endişe son bulmuştu. Burada Külsûm b. Hidm'in evinde misafir olan Hz. Peygamber gündüzleri ise daha ziyade Sa'd b. Hayseme'nin evini kullanıyordu.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 50 Cilt. thk. Şuayb Arnavut v.dğr. Riyad: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER, 2018.
- Asma Abd Rahman-Maryam Abd Rahman, "Terms of Dates And Milk in The Quran And Sunnah Analytical Study Of Linguistic Semantic And Ethemological Applied". *Journal of Humanities Language Culture and Business*. 1/2 (2017), 128-151.
- Aydınlı, Abdullah. "Âsım b. Adî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/474. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu sahîh-i Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyyi, ts.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhü'l-Buhârî*. 9 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1314.
- Cellûn, Adnan Derviş. *Mescidu Kubâ: en-neş'etu ve't-tarih*. Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2017.
- Cevad Ali. *El-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 10 Cilt. y.y.: Cami'atü Bağdâd, 1413/1993.
- Demircan, Adnan. "Hz. Peygamber'in Hicreti". *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2017), 1-33.
- Demircan, Adnan. *Nebevî Direniş Hicret*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Demirci, Abdurrahman. "Toplumsal Barışa Katkısı Yönüyle Asr-ı Saadette Mescid (Mescid-İ Kubâ ve Mescid-İ Dırâr Kıyası)". V. *Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*. 261-276. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 1412/1992.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz. *Mu'cemu me'sta'cem min esmai'l-bilad ve'l-mevazi*. 4 Cilt. thk. Mustafa es-Sekkâ. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb Arnavud, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

- Fayda, Mustafa. "Bi'rierîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. 2 Cilt. trc. Salih Tuğ. Ankara: İmaj, 2003.
- <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekîr b. Abdullah b. Mhammed. *el-Muşannef*. 7 Cilt. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'*. thk. Seyyid Aziz. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî*. thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafii. 9 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1996/1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: y.y, 1979.
- İbn Zebâle, Muhammaed b. el-Hasen. *Ahbâru'l-Medîne*. haz. Salah Abdulaziz Zeyn Sellâme. Medine: Buhûs ve'd-Dırâsâti'l-Medîne, 2003.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünenu İbn Mace*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fi fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997.
- Kamacı, Fatimatüz Zehra. "Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 81-138.
- Karaman, Hayreddin. "Cuma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul:Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Küçükaşçı, Mustafa S. "Erken İslâm Döneminde Medine Kuyuları". *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*. 2/259-270. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. 8 Cilt. thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî. İmârât: Müessesetü Zâydb. Sultân, 1425/2004.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. 5 Cilt. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374-1954.
- Oğuzay, Fatih. "Hz. Peygamber'in Tarıma Bakışı ve Medine Merkezli Tarımsal Düzenlemeleri". *İslâmî İlimler Dergisi*. (Kasım 2020) 15/2, 215-242.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özşenel, Mehmet. "Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öztürk, Levent. *İlk Hicret Habeşistan*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh. *Vefâü'l-vefâ bi aḥbâri dâri'l-Muṣṭafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Y.y: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, 6 Cilt. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uçar, İlyas. *H.z. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekânın Üretimi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Cons, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Vâzih. *Kitâbü'l-büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.
- Zümrüt, Osman. "İslam Tarihinde "Zararlı Mescid" (Mescid-i Dırâr) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 9-30.